

TERMINOLOGIJA IR DABARTIS

Jonas KLIMAVIČIUS

ŽODŽIAI KRYŽKELĖJE. I

1. *Pāveldas ir veldinys; palikimas ir paminklas, palaikas*

Žodis *pāveldas* (*pāveldq, pāveldu, pavelde*) yra bene žodynininko Antano Lelio naujadaras — jo “Lietuviškos ir angliškos kalbos žodyne” (Chicago, 1915) yra: *paveldas* = *pavaldas* — *inheritance* (nors atvirkštinėje dalyje *inheritance* — *paveldėjimas, paveldėjystė, o heritage* — *paveldėjimas; palaikas; tėvonija*), o jo “Lenkų ir lietuvių kalbų žodyne” (V., 1919) *dziedziczność* yra *paveldas*. Variantas su balsių kaita — *pavaldas* — galbūt greitai pasirodė ne visai aiškus, tačiau būdvardį *pavaldus* — *héréditaire* — *erblich* — наследственный dar teikė Stasys Šalkauskis savo “Bendrojoje filosofijos terminijoje” (K., 1938) ir Vilius Pėteraitis “Lietuviškai angliškame žodyne” (München, 1948) — *hereditary, inheritable*; biologijos reikšmė Petras Avižonis vartojo *pavaldumas*. Jie nepriėjo, tačiau nėra prigijęs ir *paveldumas* M ir G 1982 10 28, o *paveldus* — nėra. Visą negausią, nors praplatėjusią *pāveldo* vartoseną, daugiausia tarpukario, pateikia akademinis LKŽ IX — 1. “visuma į gimtų organizmo savybių, įgytų iš tėvų, pirmtakų; paveldėjimas”; 2. “palikimas”; 3. “kultūriniai ar buitiniai praėjusių kartų pasiekimai, kuriais naudojasi vėlesnės kartos”: *Idėjinis pāveldas* DŽ. Oriai stūksojo *paveldas* ir norminio DŽ abiejuose leidimuose (1954 ir 1972). Jame pirmoji reikšmė yra kaip tik ta, kuri didžiajame žodyne paskutinė — 1. “materialinės ir dvasinės kultūros pasiekimai, kurie perduodami vėlesnėms kartoms; palikimas”: *Idėjinis pāveldas*. Antroji — biologijos, tik dar ir DŽ₂ lysenkinė, antigenetinė — 2. “visuma į gimtų organizmo savybių, įgytų iš tėvų, pirmtakų ir galinčių keistis išorinės aplinkos sąlygomis; paveldėjimas”. Teisės reikšmės “palikimas” čia pagrįstai nepateikta. Tačiau kultūros sąvoka ir genetikos terminu *pāveldas* irgi nebuvo tapęs, taigi Žodynas fiksavo ne tikrą, pastovią vartoseną, o senstelėjusius žodžio vartojimo bandymus.

Vartosenoje gyvas buvo ne knyginis *idėjinis paveldas*, o *palikimas* – 3. “praities darbai, paminklai, reiškiniai”: *Kultūrinis palikimas* DŽ₂ Žinoma, *palikimas* buvo vertinamas įvairiai, neigiamai irgi, pvz.: *Tamsus praities palikimas nyksta diena po dienos* LKŽ VII.

Atgimimo metais istorikas Rimantas Vėbra pirmasis suabejojo kultūros ir istorijos *palikimu*: “Sąvoka “palikimas” neturi privalomumo aspekto. Tiek žmogus, tiek visuomenė, gavusi palikimą, turi galimybę pasirinkti, ką imti iš palikimo tolesniam gyvenimui ir ką išmesti” (“Vakarinės naujienos”, 1989 10 2). Tačiau tai esąs griovimas, patirties niekinimas, voliuntarizmas – “visuomenė, vertindama praeitį, nieko negali išmesti į istorijos šiukšlyną. Ji tik gali vienus reiškinius ir procesus apriboti, slopinti ir siekti jų nykimo, o kitiems, pageidaujamiems, sudaryti kuo palankiausias sąlygas plėtotis. Vadinas, turime reikalą ne su palikimu, o su paveldėjimu! Todėl ir derėtų remtis sąvokomis “istorinis paveldėjimas”, “kultūrinis paveldėjimas” ir pan. Sąvoka “paveldėjimas” padėtų tiksliau formuoti istorinį mąstymą, supratimą, kad visai taip, kaip vaikas paveldi savo tėvų genus, taip ir visuomenė paveldi buvusių kartų genus <->” (Ten pat). Beveik tas pat paskelbta po 5 dienų ir “Literatūroje ir mene” (1989 10 7), tik čia teikiama *istorijos paveldėjimas, kultūros paveldėjimas*. “Vakarinėse naujienose” yra ir “Redakcijos prierasas” (neabejoju, kad tai “Kalbos kampelio” globotojos kalbininkės Reginos Venckutės pastabos). Jame glaustai pasakytos 2 mintys: 1. *Paveldėti* galima ne tik *genus*, bet ir *turtą*, o su juo galima visaip pasielgti: “kad daug ką negražinamai praradome, lengvabūdiškai iššvaistėme, kažin ar žodžiai dėl to kalti...” Labai teisinga, tik prie žodžio *lengvabūdiškai* būtina pridėti ir *piktavališkai*. Tiksliai aiškiai kalba Martynas Purvinas: “Betgi prasikišo būdingasis klasinis požiūris, tada įprastas palikimo rūšiavimas į “mūsų” ir “ne mūsų”; “kova su atgyvenomis sutapo su sovietinės sistemos strateginiais tikslais: naujojo pasaulio kūrimu, atmetant senąjį palikimą” (“Kultūros barai”, 1992 7 – 8 64). 2. Geriau tikėtų ne *paveldėjimas*, o *paveldas*: “sakydami “kultūros paveldas”, “istorijos ar istorinis paveldas”, labiau pabrėžtume tąsą, perimamumą, tad šis daiktavardis iš tikrųjų galėtų būti laikomas tikslesniu žodžiu, <->”.

Taigi *paveldas* — tai paveldėtas palikimas, bet “privalomumo aspekto” ir jis gali neturėti. Vadinas, *kultūros paveldo* būtinumas nėra neginčijamai pagrįstas.

Tačiau *kultūros paveldas* jau yra. Šiek tiek būta ir 10 metų prieš R.

Vėbros straipsnį. 1979 m. B. Piesarsko ir B. Svecavičiaus „Lietuvių -anglų kalbų žodyne“ *paveldas – heritage, legacy: kultūrinis paveldas - cultural heritage* (nors yra ir kultūrinis palikimas – *cultural heritage, praetities palikimas – the heritage of the past*).

Žinoma, lengviausia *paveldą* įtaisyti administraciškai. Taip ir pada-ryta, pvz.: *Lietuvos kultūros paveldo globos Kauno taryba* L ir M 1989 48 13, *Kultūros paveldo inspekcija* A 1991 38 4, *Paminklotvarkos de-partamento Kultūros paveldo centras* L ir M 1992 3 12, *Kultūros paveldo departamento paveldo rekonstrukcijos skyrius* LA 1992 72 1. Sparčiau-siai plito *kultūros paveldo apsauga* LA 1991 92 5. Iš *kultūros paveldo* lieka tik *paveldas: paveldo apsauga* L ir M 1990 36 2, Šv 1990 19 26, LA 1990 85 4, *paveldo globa* A 1990 13 9, *paveldo ženklėjimas* LA 1990 120 4, *paveldo problema* A 1990 13 9; net administraciniuose pavadinimuose: *Paveldo globos taryba* A 1990 13 9, *Paveldo taryba* A 1990 14 8. Gal pagal Vakarus, plg.: *Heritage Foundation (Paveldo Fondas) Vašingtone* LA 1991 91 3. <-> *Johnas Majoras (Džonas Meidžoras) priėmė pa-veldo (heritage) ministro Davido Melloro (Deivido Meloro) atsistatydinimą* LA 1992 189 2.

Tačiau... Patys *paveldo* specialistai nemoka kirčiuoti – viešai dažnai sako *pavéldas*, net visai sujaukia: *pāveldas – pavéldą*. Kažin kaip jie kirčiuoja visai suprantamai atsiradusį žodį *paveldiniškai* A 1990 14 8 ? O Vladas Drėma sako: „Ir kas išgalvojo tokį žodį. Paveldas kaip kuvelda! (Juokiasi). Palikimas. Pakankamai išsami sąvoka“ („Literatūra ir menas“, 1990 12 01). Iškraipoma forma, nesilaikoma sąvokos turinio, pvz.: „Pasirodė jau ketvirtas „Lietuvių kalbos istorijos“ tomas; <->. <->. Šalia gero geografinio kalbos „Atlaso“, tai dar viena plyta istorinės gramatikos paveldoje“ („Literatūra ir menas“, 1991 07 13, A. J. Greimas).

Žinoma, *kultūros paveldas* vartojamas ir neadministraciškai, ir net nešabloniškai, pvz.: *Rytai, kurie paprastai turimi galvoje, kai priešinami Vakarams, yra Artimųjų Rytų kultūrų, nenutrūkstamai keitusių viena kitą nuo senovės šumerų-akadų iki šiuolaikinio islamo, paveldas* P 1990 10 110.

Apskritai *paveldo* naujoji vartosena yra labai plati. Yra čia ir visai nekanoniškų dalykų. *Paveldo* turinys ir konkretėja, pvz.: *Dvarai – feo-dalizmo laikotarpio kultūros paveldas* LA 1990 85 4. *Senamiestis – paveldo dalis*, <-> A 1990 13 9; ir neaiškiai abstraktėja, pvz.: *Dabar, kai politiniai saitai nusilpę, aiškėja, kad krūvoje laikomės vien to paveldo*

dėka LA 1990 81 3; ir mitologiškėja, poetiškėja, pvz.: *O žinai, kad ne jausmas išseko, / tik pabiro žiedlapiai gėlės – / neregėjai gimto kiemo vakar, / Stebeikėlių patvorių žolės, // gydančios ir žmogų, ir Tėvynę, / augančios iš paveldų šventų – / niekas neišaukštino, sumynė / prie stiprybės mūsų pamatų* L ir M 1990 17 10, M. Karčiauskas.

Terminizuojamos *paveldo* reikšmės apimtis staiga išsiplėtė ir pasidarė gal platesnė negu buvusio *palikimo* – tai *gamtos, istorinis, religijos, ūkinis* ir kitoks *paveldas*: *Pasaulio Paveldo Sąrašė* šiuo metu yra 322 kultūros ir gamtos paveldo objektai, esantys 69 valstybėse KB 1992 3 53; *O koks lietuviškojo paveldo likimas Kaliningrado srityje* LA 1992 147 15; *Mūsų istorinis ir ontologinis paveldas* ŠA 1991 8 1; *Lietuvos istorijos paveldas* LA 1992 229 1; *KLR ušu laikomas brangių kinų liaudies paveldu*, <–> M ir G 1990 1 14; *nacionalinis paveldas* LA 1993 139 12; *etninis paveldas* KmT 1989 82 1; *rezistencinio paveldo medžiaga* LA 1992 112 9; *Nepriklausomybė prie Nemuno ir Dauguvos – gražus mūsų amžinojo idealo žiedas – baltų tūkstantmečių kovų paveldas* Vlt 1992 9 7; *karinis paveldas* LA 1992 70 8; *religijos paveldas* LA 1992 51 3; *krikščioniškasis paveldas* Mt 1992 1 124; *katalikiškasis paveldas* GK 1990 15 6; *stačiatikiškas bizantinis paveldas* P 1990 10 111; *Patys brangiausi mūsų tautos dalykai, kaip laisvė, jos troškimas, siekimas, ryžtingas apsisprendimas už tiesą, yra Bažnyčios paveldas* GK 1990 15 6; *Tikėjimo paveldą išsaugoję vyresnieji perduoda jį jaunimui* LA 1993 68 5; *ūkinio paveldo testinumas* A 1990 44 12; *restauruojamas ūkinis paveldas* Vlt 1991 6 5; *Mūsų teisinis paveldas*, <–> – *tai teisinių anachronizmų panoptikumas* LA 1992 13 7. Čia aiškiai matoma, kad *paveldo* reikšmės raida eina ne genetinė, biologine motyvacijos kryptimi, o socialine, kartais išleisdama net kokį “testamentinį” ūglį, pvz.: *atsiėmė žemę paveldo tvarka* LA 1992 116 6.

Būdinga, kad to *paveldo*, kuris būtų gal artimiausias kultūros paveldui, yra bene mažiausia: *mokslo paveldas* LA 1992 71 4; *architektūros paveldas* KB 1992 3 51, *Rusnės architektūrinis bei urbanistinis paveldas* LA 1991 75 7; *lietuvių poezijos paveldas* Mt 1992 4 80, S. Geda; *paveldo literatūra, paveldo knygos* KB 1992 1 3.

Greitai pasirodė, kas negerai. Pradžioje tai gal neišvengiama. Tačiau tikrai prastai, kad negerumų per trejetą metų nemažėja.

1. Visokio *paveldo* labai gausu, tačiau jis dar neužėmė tos *palikimo* vietos, kurią jam skyrė *paveldo* pradininkai. Lygiagretus *palikimo* var-

tojimas antraisiais ar net ketvirtaisiais *paveldo* metais rodo per didelį vangumą. Pvz.: *Etninė, kaip ir visą kultūrą, sudaro istorinis palikimas (paveldas), sukaupias rankraštynuose, muziejuose, o kartu ir gyvoji tradicija* LA 1991 209 9; *kultūros ir natūralūs gamtos paveldas*, bet *gamtinis bei istorinis palikimas*, vėl *istorinis ir gamtinis paveldas* Vlt 1993 5 6, Č. Kudaba. Iki pat šiol nemažiau vartojamas ir vien *palikimas: Lietuvos kultūros palikimas* KB 1992 5 59; *valstiečiai yra istorinės tautos dalis, realiai pretenduojanti į istorinės Lietuvos politinį ir kultūrinį palikimą* KB 1992 7—8 103. Kai kur *palikimas* gal ir liks. „Lietuvos kultūros koncepcijos metmenyse“ (V., 1990), kur jau yra *kultūros paveldas*, muzikas O. Balakauskas ir literatūros mokslininkė V. Daujotytė vartoja terminą *palikimas* (p. 65, 69). Tebėra kaip buvo įprasta: *Iš rankraštinio palikimo* KB 1992 7—8 100; *literatūrinis palikimas* P 1990 9 184; *mokslinis palikimas* LA 1990 85 4; *KGB archyvinis palikimas* LA 1992 153 4; *net katalikybės palikimas* LA 1993 62 5.

2. Visur, kur buvo *kultūros palikimas, paveldas* negali tiktį pačia prigimtimi. Per daug griežta ir aiškiai neteisinga teigti, kad visai nieko negalima išmesti. Nereikia labai nė mesti, atkrinta tarsi savaime. Juk yra kultūros sąstingio, nuopuolio, netgi išsigimimo, tai kam jo paveldas? Nebent pasilikti pavyzdžių keistenybių, žmonijos kvailybių parodai. Mūsų akyse iš aplinkos ir sąmonės dingo visas klotas soc. realizmo „kultūros“, daugybė sovietizmo „ikonų“, jei nepateko į antrines žaliavas, per turgus ir kitokius mainus išsibarstė pasaulyje keistenybių kolekcininkų rinkiniuose. Paveldu netapo. Paveldas yra, kai yra *palikimo priėmimas, paveldėtojas, paveldėjimo teisių patvirtinimas*, kai yra kultūros palikimo dalyvavimas visuomenės kultūros apykaitoje. *Paveldas* ateina ne *palikimo* laidoti, o tik jo riboti – *paveldas* nėra visas palikimas, o tik *paveldėtas palikimas*. Teisingai rašo Leonidas Žilevičius savo straipsnyje „Kas tyrinės Rusijos archyvus?“ su paantrašte „Mintys apie mūsų paveldą ir palikimą“: „Aš ne kalbininkas, tačiau manau, kad kalbėdami apie mūsų kultūros paveldą negalime apsiriboti vienu žodžiu. Paveldime tik tai, ką mums paliko tėvai, seneliai, proseneliai. Tačiau jei paveldėtas dvasines ar materialines gėrybes pasiglemžė „draugai“ arba kaimynai ir į jas galime tik pasižiūrėti, o dažnai ir to padaryti neleidžiama, – manau, reikėtų vadinti palikimu“ („Literatūra ir menas“, 1992 04 29). Jis taip ir skiria: *Lietuvos paveldo ir išvežto palikimo generalinis katalo-*

gas. *Palikimas* gali būti ir nežinia kur esąs, nerastas, dingęs ar sunaikintas. *Paveldas* – paveldėtas: nesunaikintas, nepavogtas, nenuslėptas, saugomas, branginamas, šeiminingą ir gyvybę turintis palikimas. Taigi gali būti ir *palikimo paveldas*, o kadangi reikia rūpintis, kad jis nenyktų, nežūtų, galima kalbėti ir apie *paveldo palikimą* palikuoniams, apie *paveldo išlikimą* ar *paveldo likimą*.

Didžiausias neatsakingumas – tai gausybė visokio *paveldo*, kuris tėra nelemtas *palikimas*, o jei žiūrėtume tarsi genetiškai, kaip R. Vėbros siūlyta, būtų kintamumas, mutacijos, išsigimimas: *atsikratyti totalizmo paveldo* A 1991 50 3; *nepavydėtinas totalitarizmo paveldas* A 1991 20 2; *įtarumas yra komunizmo laikų paveldas* A 1991 20 2; *Pasaulio sudvejinimo mentalitetas – tai komunizmo paveldas*, kuris dar ilgą laiką temdys Lietuvos viešąjį gyvenimą LA 1991 75 2; *sovietinės sistemos paveldas* A 1991 39 3; *imperinio paveldo našta* LA 1992 236 5; *okupacijos metų slogus paveldas* A 1991 53–54 3; *nedžiuginantis tarybinių metų paveldas* D 1991 38 3; *Jaltos paveldas* LA 1991 87 6; *blogas paveldas* LA 1992 36 3; *destruktyvus visuomeninės minties paveldas* Prsk 1991 8 498; *Lietuvoje šiandien grumiasi inertiškai sustingęs paveldas su šešėliška dabartimi* L ir M 1992 15 14. Netinka ir sunaikinto paveldo atstatymas A 1990 17 14. Vartojamas čia ir *palikimas* – *totalistinis, sovietmečio, socializmo, komunistinis*, kažkodėl ir *postkomunistinis, sunkus ir klampinantis*, bet mažiau, persvarą turi *paveldas*.

Išvada: *Paveldo* įsivedimas nėra sklandus, *paveldo* ir *palikimo* skyrimas nėra nuoseklus ir ryžtingas, nežinia kada pasibaigsis.

Dar prastesnė *paminklo* byla. Pirmoji ėmė raginti Jūratė Markevičienė: “<-> vertėtų atsisakyti paties “paminklo” termino ar bent susiaurinti jo vartojimą. Šis žodis nėra ganėtinai imlus – jis reiškia atminties ženklą, taigi žymi tik vieną paveldo funkciją ir nenusako paminklinio objekto amžiaus. Šitai leidžia subendrinti paveldo objektus su nūdieniais dariniais, kurie, dar tebeformuojami, jau reprezentuoja “socializmo pergales” minėtame Paminklų sąrašė” (Lietuvos kultūros koncepcijos metmenys, p. 38).

Vieną tiesą, tik čia nepasakyta, būtų galima pripažinti – netobula sistema: kuopinė sąvoka *palikimas*, o dalys – *paminklai*. Nuoseklu būtų: dalys – *palaikai*. Tačiau daugiskaitiniai *palaikai* bendrinėje kalboje bent pusei jos vartotojų netikėtai pasidarė dvireikšmis ar net dviprasmis žodis – 1. “mirusiojo palikti daiktai; palikimas” DŽ₁, “mirusiojo paliktas tur-

tas; palikimas" DŽ₂; 2. "mirusio žmogaus liekanos, lavonas" DŽ₁, "mirusio žmogaus kūnas, kūno liekanos" DŽ₂. Pirmoji reikšmė (ir *palaikas*) yra Lietuvos vakarų savastis, antroji daugiausia raštų sovietizmas, bet to užteko, kad jis bendrinėje kalboje užblokuotų pirmąją reikšmę ir su ja susijusią nuo S. Stanevičiaus ir S. Daukanto raštų turėtą "senovės kultūros liekanų" reikšmę, taip tinkamą prie *palikimo*.

Senfena "senas muziejinis daiktas" daugiau susijusi su užmirštos senovės pavienių liekanų rinkimu, netikėtu radimu, atrodo dar muziejiškiau negu *paminklas*, be to, seno griovimo ir naujo kūrimo didystei visai netiko.

Neišsilaikė *palaikai*, *pālaikas*, bet jau *pamiņklas* visai neprastai tinka: paminklai – "tam tikros civilizacijos evoliucijos ar atskiros istorinio įvykio liudininkai" (J. Bučas, – Lietuvos kultūros koncepcijos metmenys, p. 43). Dabar įprasčiausia "atminimo statinio" reikšmė, žinoma jau iš P. Ruigio ir F. Kuršaičio žodynų, nėra išskirtinė. Tiesiog jos tęsinys ir išplėtimas yra "praeities palaiko" reikšmė: *kultūros paminklai, akmenų amžiaus paminklai, senovės paminklai, istorijos paminklai, liaudies architektūros paminklai, gamtos paminklai, kalbos paminklai, rašto paminklai, literatūros paminklai*, net: *to paties žodžio užrašymas skirtingomis arba dvigubomis raidėmis laikomas fonetiniu ir semantiniu kalbos paminklu* J. Jurginis, – *Livonijos kronikos*, V., 1991, p. 21. O jos abi remiasi gyvosios kalbos reikšme – 3. "kas lieka kaip atminimas; kas padaroma, paliekama ar duodama prisiminimui": *Duok an[t] pamiņklo Skāpiškis. Ben[t] paminkluo* [t.y. paminklui] *atnešk obuļų* [t.y. obuolių] Palangā. *Tēvų pamiņklas tas kočēlas* Raudēnai. *Da[r] mamos pamiņklq turīu – skarelē* Vidišķiai (LKŽ IX).

Taigi *kultūros pamiņklo* reikšmė gali būti labai plati, nebūtinai, kaip teigia, pasirėmusi UNESCO, J. Markevičienė, "pavieniai vertingi objektai", o ne "kompleksai", ne "teritorijos" ir pan. (Lietuvos kultūros koncepcijos metmenys, p. 38). Visai pagrįstai greta J. Bučas rašo: *tautos agrarinės kultūros paminklas -- istoriškai susiklostęs kaimo kraštovaizdis* (Ten pat, p. 42). Jis irgi remiasi pasauliu, bet teigiančiu priešinga: "1964 metais Venecijoje priimtoje tarptautinėje paminklų apsaugos chartijoje nurodoma, kad kultūros paminklo sąvoka apima ir atskirą kūrinių, ir miesto ar kaimo tipo kompleksus, <-->" (Ten pat, p. 43). Šitaip yra ir Lietuvos Respublikos kultūros vertybių apsaugos įstatymo projekte: *24 straipsnis. Teritorijų – kultūros paminklų apsauga ir tvarkymas* D 1992 8 7.

J. Markevičienės argumentas, kad terminas *paminklas* negerais dėl to, jog kai kas prie paminklų buvo pribloškęs ir soc. nūdienos ne visada vertus kultūros daiktus, keliamas kaip tik tada, kai galima tų „paminklų“ atsisakyti. Tai ar tada jis būtų argumentas? Kitas jos argumentas, beveik priešingas – „šis terminas suponuoja ypatingą muziejinį apsaugos tipą, kuris negalėjo ir nebuvo taikomas nei kraštovaizdžiams, nei miestams“ (Ten pat, p. 38). Po poros metų jis dar plėtojamas: „Taigi „įpaminklinimas“ – neblogas būdas atskirti žmones nuo jų praeities, padaryti kultūros paveldą svetimą. Juk tradicinė aplinka, paversta muziejaus ar panoptikumo eksponatu, gali sukelti tik smalsumą, nuostabą ar sugraudinti, kaip visa, kas mirę. Tačiau tai nepajėgia sužadinti meilės, kuriai reikalinga gyvybė“ („Literatūra ir menas“, 1992 01 18). Tai teisinga, tačiau žmones nuo praeities atskyrė ir palikimą atrinkęs ir išrūšiaavęs sumuziejino, sufasadino ne *paminklo* terminas, o tai, kad, kaip teisingai sako pati J. Markevičienė, buvo „tradicijų šaknys pakirstos“ (Lietuvos kultūros koncepcijos metmenys, p. 38).

Žinoma, valia atsisakyti *paminklo*, galima būtų rasti gal ir kitų priežasčių, ir tam tikrų kalbinių argumentų – žodžio *paminklas* reikšmių raida nėra nuosekli, grandininė, o šakotinė, prieštaringa: gyvojoje kalboje *paminklas* turi ir visai ne „monumentalių“ reikšmių – 4. „ženklas, žymė“: *Tos trobos nugriuvo, nebė[r] nė paminklo* Gruzdziai (taip pat Salamiestis, Kūpiškis, Žiobiškis); 5. „kas išlaikęs labai maža panašumo į save (kalbant apie labai sunykusį, sublogusį žmogų, gyvulį ar menką daiktą)“ Pläteliai, Alsėdziai, Šatės, Salantai (LKŽ IX).

Tačiau kas pasiūlyta ir bandoma vartoti vietoj *paminklų*? Tūkstantis pirma nuobodybė biurokratiniai *paveldo objektai* LKKM 38, J. Markevičienė, *kultūros paveldo medžiaginiai objektai* L ir M 1992 3 8, J. Markevičienė. Žmoniškesnės, bet tokios pat nepatogios dvižodės *paveldo vertybės* LKKM 38, taip pat 42, 43, J. Bučas, tik vienos jų – *paminklai*, kitos – ne: *Ir visa tai – kultūros paveldo vertybės, dauguma kurių turi paminklo statusą ir saugomos valstybės* Ten pat 42; *paminklo statuso suteikimas paveldo vertybei* Ten pat 43; *lieka ir paminklinė vertybė* Ten pat 43, 44, ir *kultūros paveldo lygmenų, tipų, rūšių ir grupių* <-> *paminklinė vertė* Ten pat 45.

Net po poros metų, jau turint *Paveldotyros* skyrių prie Lietuvos mokslininkų sąjungos, vis dar patiems neaišku, „ką vadinti *palikimu*, ką *paveldu*, kas yra *kultūros objektas*, ką pripažinti *kultūros vertybe*, ką

įvardinti *paminklosaugos*, o ką *paveldosaugos* objektu?” (Jurgis Bučas. Paveldosaugos objektas. Trumpa paminklo sąvokos istorija. – “Literatūra ir menas”, 1992 02 22), nors minima net *praeities sauga* [o J. Markevičienės tezių pavadinimas – Kultūros paveldas (*gyvenimo terpės apsauga*) LKKM 37]. Ir *paveldo vertybės* čia nėra visai aiškos – lyg vientisa sistema, priešinga pavieniams *paminklams*, lyg rinktiniai *paveldo objektai*: *saugoti reikia ne palikimą apskritai, o paveldo vertybes kaip vientisą teritorinę sistemą (palikimas – ką mums praeitis palieka, paveldas – kas mums teisiškai pridera, paveldo vertybės – ką mes iš paveldo atsirinkę disponuojame kaip kultūros sąvastimi (=sava-stimi)*. Čia dar ir *kultūros paminklas* – išskirtinė, reprezentatyvi, prestižinė kultūros vertybė, daugiau negu *kultūros objektas* – nėra visai atmetamas, tik teigiama, kad “reikia saugoti kur kas daugiau ir įvairesnių *praeities vertybių*, negu diktuoja dabartinė *paminklo samprata*”.

Šitokios terminų maišaties neturi būti, ir išeitis aiški. J. Markevičienė, sušnekusi apie *naujadarius* L ir M 1992 3 8, galėjo nuosekliai tą išeitį prieiti. Iš tikrųjų kultūros mokslas ir įvairios jam artimos sritys nuosekliai vartoja visą iš kalbotyros skolintą terminų sistemėlę – *naujadaras*, *skolinys*, *vedinys*, pvz.: *Naujadarius senamiestyje apologetai remiasi ir keliomis eilutėmis iš ICOMOS'o tarptautinės istorinių miestų apsaugos chartijos VN 1988 295 2. Pirma, Lietuva, tapusi monarchija, iš karto pabrėžtų, kad ji – ne naujadaras ir net ne XX amžiaus pradžios valstybė* LA 1990 87 6. *Naudojamės daugiausia skolintomis koncepcijomis (esama ir gražių išimčių), nors tie skoliniai, kaip aiškėja, ne visada yra geros rūšies* L ir M 1983 46 6. <--> *kontrastavimas bet kokiems tuo laiku aprobuotiems vediniams ir elgesiui buvo siejamas su priešprieša socialistinei ideologijai* KB 1988 9 32. <--> *modernumas* <--> *kaip atvirumo ir pliuralizmo vedinys* KB 1993 2--3 106. *Veldinys* 1932 m. J. Barono “Rusų lietuvių žodyne” vartotas kaip *paveldo* sinonimas (наследство – tėvų palikimas, palaikai, liktinė, veldinys, vėldėmė, paveldas), o S. Šalkauskio 1938 m. “Bendrojoje filosofijos terminijoje” – greta minėto būdvardžio *pavaldus* vietoj įprastinio *paveldo* (*veldinys* – *héritage* – *Erbe*, *Erbschaft* – наследство, nors ne tik bendrąja filosofine, bet ir visai konkrečia nefilosofine reikšme: *Paveldima liga yra nelemtas veldinys*), dabartinėje norminamojoje leksikografijoje pateikiamas nežinia iš kokios vartosenos (ar tik J. Barono žodyno?) imta, bet teisėje nevartojama reikšme “paveldėtas turtas, palikimas” DŽ₁ (DŽ₂ – ir “vel-

dimas”), maždaug prieš du dešimtmečius kaip terminas rado tvirtą vietą kalbotyroje (K. Būga vartojo *veldėmė*, kiti vėliau – *paveldėtinis žodis*, *paveldėtoji leksika*).

Taigi kuopinė sąvoka – *kultūros paveldas*, o vienetas – *veldinys* (LKŽ IX yra retas variantas *paveldinys*). *Veldinys* daug geresnis už nesisteminį *perėminys* “kas perimama, pasisavinama”: *Krikščionybės perėminiai iš kitų religijų DŽ₂*. *Veldinys* atstotų ir tokią *paveldėjimo* daugiskaitos vartoseną: *Šitaip pradėjęs skaityti poeziją ir prozą, nustumbi, kiek čia tų paveldėjimų, iš laiko tulumos į mūsų dienas atneštų telegramų apie pirminį pasaulėvaizdį, kiek pranašavimų, archetipinių vaizdinių* ŠA 1992 16 7.

Bendrosios išvados: Šios terminų grupės pertvarka pradėta ne visai apgalvotai, daryta nesistemiškai, nesklandžiai, vangiai, likusi nebaigta vos ne pusiaukelėje. Vargu ar pagrįstas tikėjimas, kad žodžiais, jei manom, jog jie tikslesni, galima susidoroti su veiklos sunkumais. Tačiau pradėtą darbą reikia, geriau apgalvojus, ryžtingai baigti.

2. Įdirbis ir įdarbis; išdirbis ir išdarbis; nuodarbhis ir kt.

Naujadaras *įdirbis* yra vertinys iš rus./задел./, forma ne visai tapatus, juoba geresnis. Pirmą kartą *įdirbis* pateikiamas 1966 m. “Rusiškai lietuviškame ekonomikos terminų žodyne”. Nors ir 1967 m. bendrajame “Rusų-lietuvių kalbų žodyne” *įdirbio* dar nėra: задел – 1. ekon. pradėta produkcija; 2. atsargà, perteklius, pėrviršis; 3. <–>. 1982 m. “Rusų-lietuvių kalbų žodyne” jau yra, bet dar su aprašomaisiais sinonimais: задел – *įdirbis, pradėta produkcija; pradėtos produkcijos [pusgaminių] atsargà*.

Rus. задел yra jau 1790 m. akademiniame žodyne, tačiau jo vartoseną vis dar nėra griežtai nusistovėjusi: 1955 m. 17-tomyje aiškinama 1. “pavartytas darbas, leidžiantis be pertrūkių tobulinti paskesnes operacijas”; 2. “pusgaminių, ruošinių atsargà”, o 1985 m. 4-tomyje – 1. “pradėtas ir pavartytas darbas, kurį reikia tęsti”; 2. “kas padaryta atsargai, o ne einamajai gamybai”. Tačiau enciklopediniuose terminų žodynuose vis dėlto aiškiai sakoma, kad tai gamybos nebaigtos produkcijos ar statybos tarpinių darbų nustatytas kiekis (norma), būtinas tolesniems darbams nenutrūkstamai, nekludomai varyti, o ne kokios pasidedamos

2—880

atsargos (Политехнический словарь .М., 1989). Antra vertus, įsidėmėtina, kad 1955 m. 17-tomyje задел žymimas *spec.*, o 1985 m. 4-tomyje – jau *šnek.* – tai jau daugiareikšmiškumui ir reikšmės neapibrėžtumui plati dirva.

Ir lietuviškai iš karto bendrojoje norminamojoje leksikografijoje *įdirbis* aiškinamas ne kaip *spec.* ar *ekon.* – “pradėtas, į priekį pastūmėtas ir toliau tęstinas darbas” DŽ₂. Taigi čia *įdirbis* yra tarsi “produkcijos ar darbų pradinė dalis”, o ne “nebaigta ar tarpinė produkcija”. Kaip tik taip ir buvo tada dar labai negausioje vartosenoje: <...> *atiduodame naudoti ne mažiau kaip 20 procentų gyvenamojo ploto, sudarydami patikimą įdirbį* T 1985 136 2. Atgimimo pradžioje *įdirbis*, daugiausia vienos veiklios ekonomistės pastangomis, paplito perkeltine neapibrėžta reikšme ir sukėlė kalbininkų reakciją. Tikrai seniau sakydavo *pasidariau, turiu pradžią, pradžiukę* (ir *gera pradžia – pusė darbo*), ir štai netikėtai veiklūnai pasigauna skrajų *įdirbį*, dažnai tik nugirdę jau determinizuotą, net nežinodami jį esant terminą. Gero čia jokio, paiko daug gali ir nebūti, bet įkyrumo, neapibrėžtumo tikrai buvo. Tik nėra jokio pagrindo manyti, kaip daro Vytautas Būda (“Gimtoji kalba”, 1990 8–9 26), kad *įdirbis* čia stumia *patirtį*, kad *patirtis* turinti atstumti įsibrovėlį *įdirbį*. O juk labai ne tas pat – patirties gali turėti ikvaliai, o įdirbio – nė šnipšt. *Įdirbis* – jau darbo rezultatas.

Įdirbio vartojimo įkarštis tuo tarpu praėjęs, *įdirbis* suretėjo, tik kita negerovė – neretai sakomas gramatiškai netinkamai: *įdirbis į politiką, kultūrą* TV 1993 01 27. Čia gal ir reikšmė panašesnė į perkeltinio *indėlio*. Turi būti *politikos, kultūros įdirbis* arba ko nors *indėlis į politiką, kultūrą*.

Žodingos kalbos mėgėjams ir žodyno išteklių ieškotojams, taip pat numanydamas paronimijos pavojų turėčiau priminti ir kitą panašų žodį, patekusį net į DŽ, ir DŽ₂ – *įdarbis* “įsileidimas į darbą”: *Čia su linais pats įdarbis, o jis atėjęs vadina grybauti* Klóvainiai. *Atėjo ji svečiautis lyg tyčia pačiame įdarby* Kaštinėnai. LKŽ IV *įdarbis* dar nurodomas iš Giřkainio ir Grūzių. Be jokios abejonės, jis susijęs su *įdirbti* 3. refl. “įknibti, įnikti į darbą”: *Kad įsidirbo, tai nė valgyt neina* Bařtninkai. *Jo, šiam dalykui ištirti ir suprasti, gerokai įsidirbta* Jablonskis (LKŽ II₂).

Taigi *įdarbis* – pats darbas, vyksmas, o *įdirbis* – jo rezultatas, kiekis.

Kiek kitaip nuo *įdirbio* skiriasi viso kiekio reikšmės *išdirbis* “atlikto darbo kiekis, išdirbimas; tai, kas išdirbta; baigta produkcija”. Skiriasi ir nuo daugiareikšmio beveik tik tarmių arba raštų pasenusio

žodžio *išdarbis* (*išdarbė*). Tarmėse jis dažniausias ir išgalėmis bendrinei kalbai potencialiai aktualus kokybės reikšmė – 4. “išdirbimo būdas, kokybė”: *Šitos plėškės prasto išdarbio Alksnėnai. Valig išdarbio moka: geriau padirbsi – daugiau gausi, blogiau padirbsi – mažiau Joniškėlis* (LKŽ IV).

Dar kitoks tarmių *žemės išdarbis* – “žemės nuoma (išsinuomojimas) iš pusės, lyg už *atodirbį*”; priešinga *nuodarbė* – “išnuomojimas už atlyginimą ar *atodirbį*” (žem. *nuodarbė* – *nūdarbė* reiškia ir “darbas, darbo vaisius”: *Kieno nuodarbė ta skrynia? Šimkaičiai*, LKŽ VII) ir – kartu su *nūodarb* (su tarminiais variantais) – “žemės išdirbimas, laukų darbų nudirbimas”. *Nuodarb*is reiškia ir “darbo sėkmė”; yra ir būdvardis *nuodarb*us 1. “palankus, tinkamas darbui”: *nuodarbūs metai, nuodarbi vasara*; 2. “greitas darbe, kaip reikiant dirbantis”, ir atitinkamas prieveiksmis *nuodarbiai* “kaip reikiant, tvarkingai, nuosekliai, iki galo”, ir raštų forma *nuodarbiuī*, turinti specialią, reikalingą reikšmę “už atliktą darbą, akordiškai”: *Moka pinigų nuodarbiui* (LKŽ VII; *nuodarb*is, *nuodarb*us ir *nuodarbiai* yra ir DŽ₁, DŽ₂).

Čia matome, kaip artimai siejasi liaudies ir mokslinė terminija, kiek išgalių teikia gyvoji tarmių kalba, kokių netikėtų ir terminijai reikalingų galimybių teikia lietuvių kalbai tokia būdinga šaknies balsių kaita.

3. *Nei juodai baltas, nei nespelvoto vaizdo, nei spalvinis*

Kai pradėjo plisti *spalvotoji fotografija*, tai ir *juostos* buvo *spalvotosios*. Nors iš tikrųjų juostos nėra spalvotos, o tik išryškintos tokios pasidaro. Tas pat pasakytina ir apie fotografinį popierių. *Spalvotojo*, *~osios* – juostos, popieriaus ar nuotraukos, taip pat kinematografo, kino filmo, skaidrės, kopijos ar kopijavimo, dauginimo prietaiso – priešybė tinkamiausia yra *nespalvotasis*, *~oji*, o ne *paprastasis*, *~oji*. Dažniausiai taip ir vartojama, tik neretai netinkama paprastoji forma: *nespalvotas* (= *nespalvotasis*) *kinas* KV 1992 43 1, *kopijavimas: spalvotas* (= *spalvotasis*) ir *nespalvotas* (= *nespalvotasis*) LA 1992 251 6.

Kitaip kažkodėl virto televizijos amžiuje. LTE XI rašo gerai – *spalvotoji* ir *nespalvotoji* (*monochromatinė*) *televizija*, bet jau keršai – *spalvotasis* ir, deja, *nespalvoto vaizdo* (*monochromatinis*) *televizorius*. Primityviai logiškai žiūrint, čia ir *spalvotasis televizorius* – visai ne

spalvotas, o *nespalvotasis televizorius* labai ilgai žurnalistų įkyriai vadintas spalvotai – *žydrasis ekranas* (gal atsitiktinai pavartota *mėlynasis ekranas* VN 1984 225 3) [nuo kino ekrano bandyta skirti įvairiai: *didieji ir mažieji ekranai* L ir M 1981 37 7, *žydrasis (televizijos) ir didysis (kino teatrų) ekranas* T 1983 294 4, *didysis kino veidrodis ir mažieji videofilmų ekranai* KmT 1987 185 2, S. Valiulis, *namų ekranas* KV 1977 33 11]. Dar labiau sutrikdė kineskopo įvardijimas. FTŽ, pateikiantis *spalvotoji ir nespalvotoji televizija*, rašo, deja, *spalvinis kineskopas*. LTE V dar pakenčiamas *spalvotosios televizijos kineskopas* ir visai netikęs *juodos-baltos televizijos kineskopas*. Viskas gerai PolŽ₂: *spalvotoji ir nespalvotoji televizija, spalvotasis televizorius, spalvotasis ir nespalvotasis kineskopas*. Visiškai nuosekli ir NŪE: *spalvotasis ir nespalvotasis televizorius* (90, 92), *spalvotasis* (91) ir *nespalvotasis* (90) *kineskopas* [tik klaidingai vartojamos neįvardžiuotinės formos: *spalvotos inversinės fotografijos juostos, spalvota negatyvinė juosta ir nespalvotos negatyvinės ir inversinės fotografinės juostos* 412, *spalvotas ir nespalvotas popierius* 413, *spalvotos ir paprastos nuotraukos* 412]. Pagal paprasčiausią kalbos logiką ir sveiką protą, kokį vaizdą kineskopas ir aparatas rodo, taip ir vadinamas – *spalvotasis ir nespalvotasis*. Jeigu šito paprasto dalyko kalbos jausmas negali, tai ne tik šie žodžiai, bet ir pati kalbos gyvybė yra labai niūrioje kryžkelėje. Jeigu nesuprantama *spalvotojo televizoriaus ar kineskopo*, tada daugybė dalykų klius, glumins – *kietas ir minkštas vanduo, kieta ir minkšta karvė* (ir rytų aukštaičių *karvė teka* – užtai ir *laido karvę*), *kietų nasrų arklys, kieta penėti kiaulė*, *kūlti kieti kviečiai, riebi žemė, riebus anekdotas, riebiai šneka, riebios palūkanos, sausas vynas* (t.y. aitrus, gaižus – vok. *herber Wein*), *sausai barščiai* (nedaryti), *sausas pasninkas* (ir be pieno), *sausos mišios* (be Komunijos – žr. F. Rablė. Gargantiua ir Pantagriuelis/ Vert. D. Urbas. V., 1970, p. 591, 826), *sausasis įstatymas, sausas rezultatas, sausasis skenduolis* (“toks, kuris pirma apalpsta, po to staiga nugrimzta. Dėl balso stygų spazmų vanduo į plaučius jiems nepatenka” NŪE 251), *šilta spalva, šaltasis ginklas, garsi salė, greitas kelias, gyva mėsa, gyvasis svoris, skerdžiamasis svoris*,... O *kietą miegą* medikai ir žurnalistai, vertėjai ar nebus jau vos ne išnaikinę? Ar daug kas iš mokslinės terminijos vartotojų pasakytų, kas būtų *kiauras miegas*? [*kiauras* 9. “neramus, jautrus, budrus (apie miegą)” LKŽ V]. O *perkelti ar prismeigti karvę, šieno šakė, akių lašai, žiurkių nuodai*, visai nepanašūs į *bičių nuodus*? O *sprogssta medžiai*?

Laikraščiuose – tikras jovalas: *spalvoto ir nespalvoto vaizdo tele-*

vizorius T 1990 43 4, spalvoto ir juodai balto vaizdo televizoriai, "juodai-balti" "Šilėliai" LR 1990 44 1, juodai baltas atvaizdas VŽ 1990 18 2, juodai balta nuotrauka VN 1990 38 1, A 1990 35 8, L ir M 1990 30 3, R 1990 259 2, juodai baltos fotografijos LA 1992 243 3, juodai baltos litografijos SMD 1993 76, net juodai-baltas ir bespalvis kinas TMkt 1978 62 4, juodai-baltas vaizdas Ašr 1990 10 30 (ir videoklipų "black white" stilius ten pat – čia šuo ir pakastas!).

Juodai baltas – tikra nesąmonė. Tai lyg *tamsiai šviesus, raudonai mėlynas...* Gyvulus juodas su baltu – *juodmargis* (baltas su juodu – *baltmargis*) (tarm. *kėršas*), žalias su baltu – *žalmargis*, *šėmas* (t.y. šviesiai, tamsiai ar melsvai pilkas) su baltu – *šėmmargis*, rudas su baltu – *rudmargis*, baltas su maišytais tamsiais plaukais – *širmas* (prk. "apyžilnis") [rusvai širmas arba pilkšvas, žalsvas – *šerkšnas*, ~a]. Paukštis ar šuo juodas su baltu ar baltas su juodu – *margas*, nors *margas* reikšmė ir platesnė – "įvairių spalvų" (taškuotai, smulkiai *margas* paukštis – *raibas*). Negerai darosi, kad dabar gal tik dainose liekia *margi kurteliai*, o jau kinologai, ypač mėgėjai vis rašo *marmurinis dogas, juodai baltas rusų spanielis, juodai balti koli veislės šuniukai*.

O kai kieno žurnalistiškos akys *juodai baltą* jau madingu štapu daro: *Tačiau man savotiškai žavus šis juodai baltas kiemas, lyg iš fotografijos lakšto* LR 1990 30 2 – tai gal grafiškas ar tiesiog *margas, pilkas*? "*Juodai baltas*" istorinio periodo nuo 1918 metų supratimas T 1990 216 3 – tai gal *vienpusiškas, kategoriškas, nemokslinis, paviršutiniškas*? Lygiai netaisyklingas ir madingasis *naujai senas*: <-> *gerai pažįstamas postkomunistinių kraštų naujai seno valdančiojo sluoksnio portretas* LA 1992 168 7. Nors pasitaiko bent taisyklingo: *Pakvipo sena nauja imperija* LA 1992 165 5. <-> *atgimsta pataikavimas naujai senai valdžiai* LA 1992 253 4 [Jie atsiradę iš paradokso (*gėra*) *naūja* – tai užmiršta (*gėra*) *sėna*, beje, dažnai semantiškai nežmoniškai iškraipomo: *nauja* – tai gerai užmiršta *sena*, *naujovė yra gerai pamišta senovė* žr. "Gimtoji kalba", 1991 10 12]. Toks pat netaisyklingas yra ir aktualusis *raudonai rudi* (*rudai raudoni*) ar *baltai raudonas*. Šita semantikos ir gyvenimo abrakadabra gramatiškai taisyklinga būtų *raudoni rudi* (*rudi raudoni*), *baltas raudonas*, nors ir labai neįprasta.

Ir šachmatų, šaškių *baltai juodi langeliai* R 1990 93 6 turi būti *balti juodi*.

Šitaip neapgalvotai, kvailai vadinamos ir vėliavos bei vėliavėlės: *žydrai geltona* VN 1990 188 — 189 4, LR 1990 184 1, *raudonai juoda*

LR 1990 184 1, *raudonai mėlyna* LA 1991 252 6, *baltai raudona* LA 1991 200 3, *baltai mėlyna* KV 1992 51 3, *baltai geltona* LA 1992 204 3. Įsikalkim į galvą, nors ir taip aiškiau negu aišku: šitokiais prieveiksmių junginiais su būdvardžiais reiškiami atspalviai, o ne spalvų deriniai. Tokių atspalvių, kaip čia tais junginiais sakoma, nė būti negali.

Rašoma ir su brūkšneliu ar brūkšniu: *balta – raudona vėliava* A 1991 41 5, *balta - raudona - balta vėliava* LA 1992 60 1, *raudona - balta - žalia* LA 1993 299. Šitaip ir drabužių ar uniformų spalvų deriniai: *Sijonai <–>. Mėgstami šie spalvų deriniai: juoda-balta, mėlyna-balta, žalia-raudona, rasalinė (=rūgštymo ar sūrymo)-žalia, violetinė-žalia* ir t.t. Rytų Lietuva. V., 1992, p. 167. Dailėtyrininkai parašo ir be brūkšnių: *Be abejo, lakšto dekoratyvi jėga yra labai akivaizdi. Juodos baltos raudonos spalvos dermė savaime fundamentali* LA 1993 14 16.

1938 m. Lietuvos Konstitucijoje rašoma: *Tautinės spalvos -geltona -žalia-raudona* (cit. pagal: Lietuvos valstybės konstitucijos. V., 1989, p. 59). Dabartinėje Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (V., 1993), deja, neįprastai: *Valstybės vėliavos spalvos – geltona, žalia, raudona* (p. 13). „Lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“ (V., 1992) taisyklės (p. 54–58) čia leidžia rašyti *b r ū k š n e l į*, nors pavyzdžių tematika negrupuota, vienašališka, trūktina – kaip tik nėra vėliavų ir kitko spalvų derinių, įvairių mišinių (pvz.: *mozaikinis qžuolo-uosio-raudonmedžio parketas, obuolių-serbentų-spanguolių sultys, liepžiedžių-mėtų arbata*). Rašyti be jungtukų ir skirtukų dera tik frazeologines dvejybes: *rytas vakaras, dieną naktį, didi maži, aukštas tėvas*.

Tiesos dėlei reikia pasakyti, kad prieš 60 metų, „Gimtosios kalbos“ pačiame pirmajame numeryje (1933 1 12), į klausimą, ar gerai *rusiškai lietuviškas žodynas*, atsakoma teigiamai. Bet argumentas silpnas. Remiamasi junginio *juodai raudonas*, kurio pagrindinė reikšmė „pro juodumą raudonas“ [taigi atspalvis; dėl šios *pro* reikšmės žr. *pro* IV 1. „rodant dalinę daikto ypatybę“ LKŽ X; dar sakoma *pro juodą prasimuša raudonas, ~a*], nebūdinga, atsitiktine reikšme „juodos ir raudonos spalvos“, taip pat dūriniu *juodraudonė skepeta* „juodais raudonais langais“. Tai nebūdingoji vartosena, o tik vartojimo atvejis, pavartojimas. LKŽ IV *juodraudonis* – tik „tamsiai raudonas“. Pats atsakytojas rašo būdingai – *juodais raudonais langais*, o ne *juodai raudonais*. Ir žodynas seniai yra rusų-lietuvių kalbų, o ne rusiškai lietuviškas.

4. *Važis* – tai ne *vežimas*

Kas yra *važis*? Rodos, keistas klausimas – kuo *važiuoja*, *veža*, tas *važis*, atseit *vežimas*. Taip ir klumpama, žinoma, ne visai lygiam daikte. Būtų pusė bėdos – argi gali viską žinoti, viską mokėti. Visa bėda, kad užmirštama patarlė: nežinai, tai nesakyk, pasiklausk.

Taigi rašoma, tikintis gal net „praturtinti“ kalbą: *Taigi žirgai grįžta.* <...>. *Laimingas poilsio metu gavęs pasivažinėti su žirgu rogėmis ar važiu, pajodinėti* T 1976 75 4. <...> *pradarda rytmetiniai važiai, gabenantys į parduotuves kefyra* A 1990 39 8. *Nepaslapstis, kad bet kuriame kolektyve esama darbščių, sąžiningų ir gabių žmonių, kurie „tempia visą važį“* Ten pat 6. Iš tų -inių (rytmetinių važių!), tų netikusių kabučių numanu kalbos nerūpestingumas. Tačiau ir poetas klysta ir vaikučius klaidina: *Važin pasikinkius/ Širmąją kumelę,/ Sesė Elenytė/ Leidosi į kelią* K. Kubilinskas. Mažųjų metai. V., 1972, p. 319. Klysta vertėja: *Ak, jei būtų pamatęs jis pretorių važy aukštajam,/ riedantį viduriu cirko, tarp dulkių, Jupiterio rūbą/ dėvintį šauniai* Juvenalis. Satyros/ Vert. A. Bendoriūtė. V., 1983, p. 77. *Graikija melo pilna: kad buvęs skersai Helespontą/ tiltas tiesus iš laivų ir pralėkt jais važiai galėję* Ten pat 82.

Rytų aukštais juoktųsi, stebėtųsi, o mes atsiverskim DŽ₂: *vāžis* (2), *važys* (4) – „gražios išeiginės rogės su sėdynėmis“. Va tai tau! Atsiminkime: *čiužus važis*. Pasitelkime poeziją: *Sniegulės pinasi. Varpeliai šaukias./ Kaip dūmas lygumos bekrasťės!/ Važelis gieda margaraštis/ Šarmotoj lygumoj palaukės./ Sniegulės pinasi. Varpeliai šaukias* A. Jasmantas. Poezija. V., 1992, p. 38.

Beje, Žodynui derėjo pridėti pažymą *tarm.* – tarmybė ar, tiksliau, *ryt.* – rytų aukštaičių žodis (plotas apytikslis, nes dar nėra duomenų – „Lietuvių kalbos atlase“ kartografuoti tik darbinių rogių pavadinimai, o „Lietuvių kalbos žodyno“ V raidės tomo dar nėra). Bendrinėje kalboje neišgalėjęs, rizikinga net vartoti -- gali nesuprasti, pvz.: *Kas aus lovatieses, kas darys puošnius važius ir vežimus* LA 1990 47 3. Kluptelėjo ir Žodynas – prie žodžio *drabstinėti* pateikta vienintelė, bet netikusi iliustracija: *Važiu važinėja, purvus drabstinėja*. Nebent per polaidį, pavasariop. Negalima tikėti ir laikraščiu, lapkritį rašančiu apie važiavimą važeliu.

Nusistebėję dabar atsikvošėkim: *važis* – „rogės“, bet juk jos ir yra su *pa-v-až-omis*! Ir tame plote, kur „pavažos“ *lėnkėmis* vadinamos (tarp

Joniškio ir Rokiškio, nuo Latvijos iki Rozalimo, Raguvės, Šimonių), rogėmis važiujama. Taigi visai dėsningai – važis!

O vežimas? Kam jau vežimas, o kam dar ratai; vienur ratas, kitur tekinis (labai nuoseklūs latviai: “vežimas, ratai” – *rati*, “ratas” – *ritenis*). “Lietuvių kalbos atlaso” duomenimis, *vežimas* vartojamas Nėmuno ir Neriės tarpupyje (išskyrus Merkio aukštupį ir kairiąją krantą) ir Nėmuno kairiajame krante, o nuo Dubysos įtakos – ir dešiniajame siauroku ruožu iki Klaipėdos. Likusioje dalyje – daugiausia ratai, bet ne ištiesai, o su mažyčiais vežimo pramaisinio vartojimo intarpais ar net grynomis salelėmis. Šiaip ten *vežimas* reiškia ne keturratę važiuotę, bet jos “kėbulą” (šia reikšme yra ir *rogių vežimās*) arba turinį – važtą (panašiai Dubičiuose *ratų* turinys – *rātinė*); o tuščia – rytų aukštaičių *vežėčios* (*vežėtys*), bet irgi ne kiekviena – paprastai tam tikra, ypač darbinė, dažniausiai mėslių vežė (šiėnvežė – *ratai*, Marcinkonyse – *rātinės*, graži, lengva – *rateliai*). *Ratų* krašte yra ir daugiau pavadinimų, deja, jie nelietuviški. *Vežimo* plote *ratai* irgi pasitaiko, bet tik frazeologijoje.

Gal kam keista ratai? Tegu pasivarto LKŽ XI, ras dar keisčiau – vienaskaita *ratas* arba *ratelis*, *ratukas*, *račiukas* reiškia... “dviratis”.

Ir vežimo *ratas* ne visoje Lietuvoje, yra dar ir *tekinis* (ret. *tekinys*) – daug siauriau negu *ratai*, bet pietinė riba artima (Kintaĩ-Šilūtė-Juknaičiai - Žemaičių Naumiestis-Žvingiai-Veliuonà), o toliau suka šiaurėn ir labai raitosi (Surviliskis-Ramýgala -Steigviliai-Pasvalys-Biržai- Nemunėlio Radviliskis). Tautosakoje gali būti ir sąmišriai: *Riedratai, riedratukai, ried mažieji tekinukai* Luokė (etnografinio ansamblio plokštelė “Patalkių vakaronė”). *Sukas kaip tekinis ratų paskutinis* -- negirdėjusiam gal keista? *Ratelio*, žemaičių *verp[i]amojo rāto, rātinio, rātinio tekinis* -- irgi keista? O juk ir *ratelio ratas* gal net kokiam tarptautiniam terminologijos kodeksui nepatiktų. Tačiau gyvajai kalbai visa tai sava, tikra ir tvirta. Žinoma, bendrinės kalbos žodyne *tekiniui* derėtų pažyma *tarm.*, ratų aiškinime *tekiniai* irgi netinka. Džiaugtis galima, kad *račius* aiškinamas apdairiau -- “ratų ir medinių vežimo dalių dirbėjas”. Beje, ir *rogių*...

Kaip tai pasidarė? Matyt, pavažinė važiuote (*važiu*, taip pat *rogėmis*, *tarm. ragėmis, rūgutėmis*,...) *važiuota*, *ratine* (*ratais*) -- *rietėta, riedėta*, o *tekinių* -- *tekėta*. Paskui per ilgą šią sistemą pakito, naujoji -- nevienalytė. Bet ji laikosi tvirtai ir niekam neleidžiama kalbos duomenų savavališkai keisti, maišyti. *Važis* -- rogės, ir šventa.

Sutrumpinimai

I. Žodynai, enciklopedijos, knygos

- DŽ₁ -- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1954
DŽ₂ -- Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. V., 1972
FTŽ -- Fizikos terminų žodynas. V., 1979
LKKM -- Lietuvos kultūros koncepcijos metmenys. V., 1990
LKŽ -- Lietuvių kalbos žodynas. V., T. 2, 1969. T. 4, 1957. T. 5, 1959. T. 7, 1966. T. 9, 1973. T. 10, 1976. T. 11, 1978
LTE -- Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., T. 5, 1979. T. 11, 1983
NŪE -- Namų ūkio enciklopedija. V., 1987
PolŽ₂ -- Politechnikos žodynas. V., 1984

II. Periodinė spauda

- A -- "Atgimimas"
Ašr -- "Aušrinė"
D -- "Dienovidis"
GK -- "Gimtasis kraštas"
KB -- "Kultūros barai"
KmT -- "Komjaunimo tiesa"
KV -- "Kalba Vilnius"
LA -- "Lietuvos aidas"
L ir M -- "Literatūra ir menas"
LR -- "Lietuvos rytas"
M ir G -- "Mokslas ir gyvenimas"
Mt -- "Metai"
P -- "Pergalė"
Prsk -- "Proskyna"
R -- "Respublika"
SMD -- "7 meno dienos"
ŠA -- "Šiaurės Atėnai"
T -- "Tiesa"
TMkt -- "Tarybinis mokytojas"
TV -- Televizija
Vlt -- "Viltis"
VN -- "Vakarinės naujienos"
VŽ -- "Vilniaus žinios"

Skaitmenys žymi metus, numerius ir puslapius (TV -- datą)